

جایگاه منابع تصویری در تبیین فرهنگ و مردم‌شناسی

با تکیه بر اسناد تصویری ترکمن‌های شمال ایران در آرشیو ملی

ندا رسولی*

عکس‌های آرشیو ملی بر می‌خوریم از خانواده‌ها، زنان و کودکان که در این عکس‌ها آنچه مشهود است نوع پوشش، آداب و سنن و آنچه بیشتر از همه نمود پیدا می‌کند، فقر در این دوره است. این عکس‌ها برای بررسی تاریخ اجتماعی اقوام دارای اهمیت است.

در تصاویر فوق نوع پوشش زنان و مردان، نوع پوشش سقف بورت و دیوارهایی که از حصیرهای زخیم تهیه شده است به چشم می‌خورد. در تصویر دوم هم نوع بست‌های داخل بورت، نوع پوشش، زیرانداز و چپقی که یکی از افراد در حال کشیدن است دیده می‌شود.

در مورد چگونگی برگزاری مراسم جشن ازدواج در منابع مختلف بسیار آمده، ولی آنچه در اینجا مهم است نوع برداشتی است که از عکس‌ها می‌توان داشت (نوع لباسی که در مراسم می‌پوشند، نوع سرو غذا و موارد بسیار دیگر)

در خصوص موسیقی و رقص و آواز هم اسنادی در آرشیو ملی موجود است. در عکس‌هایی که در آرشیو ملی ایران موجود است، این موسیقی و آواز در بین قبایل و ایلات منطقه شمال طبق آداب و رسوم و سنن خاص آن منطقه وجود داشت.

رقص نیز در ایران معمولا برای شادی و خوشی در میهمانی‌ها و یا مراسم خاص مانند جشن‌های مناسبات تقویمی، ملی، سیاسی، مذهبی و کشاورزی یا مراسم طایفه و ایلی و نیز مراسم ختنه‌سوران و عروسی انجام می‌شد. با رخدادهای تاریخی گوناگون و جشن‌ها، در دوران قاجار به پسرچه‌ها پوشاک دخترانه می‌پوشاندند و از آنان برای رقص و آواز استفاده می‌کردند.

از توصیف سازها چنین به نظر می‌رسد که کمانچه، سه‌تار، دف و دایره زنگی از سازهای رایج اجرای رقص بوده است. قاشقک و زنگ نیز یکی از لوازم ضروری رقص‌های مطربی بوده چنانکه دروویل نیز اشاره کرده است: پسرهای زنانه‌پوش با قاشقک‌هایی از جنس مس می‌رقصیدند (معیرالممالک، ۱۳۶۱: ۲۱۲-۲۱۳). برخی از سفرنامه‌نویسان از جشن و موسیقی و رقص

بی‌شمار فرهنگی و اجتماعی هستند، مانند شکل چادرهای ایلات و عشایر، خانه‌ها و نوع معماری آنها، طبقات اجتماعی، سبک پوشش اهالی و عامه مردم و دیگر انگاره‌ها و ارزش‌های اجتماعی.

از آنجا که تعداد بی‌شماری اسناد تصویری با موضوعات مختلف در آرشیو ملی ایران موجود است، برای محدودکردن جست‌وجو منابع تصویری با کلیدواژه‌های مرتبط با «ترکمن» در نظر گرفته شده، البته بیشتر تصاویر را می‌توان به موضوعات دیگر هم تعمیم داد. اما برای بررسی برخی از تصاویر لازم است مختصری از دشت ترکمن یا ترکمن‌صحرا و اقوام آن، آورده شود.

این دشت که تقریباً با استان گلستان فعلی برابر است (تزری، ۱۳۸۷: ۱۳، ۵۹)، بخشی از سرزمین وسیعی بوده که در گذشته، صحرای ترکمن نام داشته و امروزه بخش اعظم آن در کشور ترکمنستان واقع است (تزری، ۱۳۸۶: ۲، ۱۳، ۵۹). اما در قسمت شمالی این دشت، بر اثر کمبود به جای جنگل، علفزارها و مراتع گسترده‌ای به وجود آمده که این قسمت را برای دامداری مناسب کرده و از همین‌رو، محل سکونت قبایل ترکمنی بوده است که عمدتاً به دامداری اشتغال داشته‌اند (بدیعی، ج ۱، ص ۵۴، ۱۵۸).

زمان نامیده‌شدن این دشت به دشت ترکمن یا ترکمن‌صحرا، مشخص نیست. اما این نام‌گذاری بی‌ارتباط با مهاجرت و اسکان ترکمن‌ها در قرن پنجم در این منطقه نبوده است. فرهنگستان ایران در ۱۳۱۶ش نام دشت‌گران را برای آن تصویب کرد (معینی، ۱۳۴۴: ۱).

بعدها در ۱۳۳۳ش نیز شهرستان دشت‌گران با هفت بخش گنبدکاوس، کلاله، مراوه‌تپه، داشلی‌برون، رامیان، مینودشت و گوکلان (با مرکزیت گنبد کاووس) در این دشت تشکیل شد (همان، ص ۱۸۱، ۱۹۱). چند نمونه از اسناد تصویری سازمان اسناد و کتابخانه ملی برای آشنایی پژوهشگران آورده می‌شود. درخصوص زندگی اجتماعی هم به تصاویری در میان

در دنیای امروز عکس‌ها و تصاویر به علت بازنمایی تاریخ گذشته، اهمیت زیادی دارند. امروزه در آرشیوهای جهان، هزاران برگ سند تصویری وجود دارد که در ابعاد گوناگون زندگی روزمره مردم را از بالاترین طبقات تا فرودست‌ترین آنها بازتاب می‌دهند.

مورخان و تاریخ‌پژوهان و پژوهشگران رشته‌های مختلف نیز از این اسناد تصویری در پژوهش‌های خود استفاده می‌کنند و در اصل این تصاویر توانایی بازنمایی و دیدن آنچه در متون و منابع تاریخی ممکن نبود را دارند. در اصل می‌توان گفت که یک پژوهشگر می‌تواند عکس را بخواند و آنچه در آن است به روی کاغذ بیاورد.

عصر قاجار یکی از حساس‌ترین و پرحادثه‌ترین دوره‌های تاریخ ایران است. این دوره در واقع، شروع تغییرات اساسی در زمینه‌های سیاسی، اجتماعی، فرهنگی و اقتصادی بوده است. مردم سخت پایبند آداب و رسوم و سنن ملی و شعائر مذهبی بودند؛ این پایبندی در میان اقوام و ایلات نمود بیشتری می‌یافت، اما مواجهه با دنیای جدید غرب، ورود خارجی‌ها به ایران، مسافرت ایرانیانی که به دلایل مختلف به خارج سفر می‌کردند، جهانگردانی که به ایران می‌آمدند و... تأثیر بسزایی در تحولات فکری و فرهنگی جامعه ایران در این دوره داشت.

عکس‌های موجود در آرشیو ملی، بیشتر لایه‌های گوناگون زندگی اجتماعی را دربر می‌گیرد و نگاهی مردم‌شناختی دارد. عکس‌ها بیشتر از فعالیت‌های واقعی مانند زندگی روزمره، مشاغل، سنت‌ها و مراسم مذهبی یا فرهنگی گرفته شده‌اند، مانند زندگی روزمره ایلات و عشایر و مراسم ازدواج و کار و رقص و آواز و... این عکس‌ها در اصل سندی برای شناسایی موارد

نوازندگان و رقصان دوره‌گرد، ساکما، ۱۳۶۹/۲۵/۳۴

عروسی ایلات و قبایل، ساکما، ۱۳۸۲/۲۸/۴۳